

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Гмиря Людмила Володимирівна

УДК: 811. 161. 2'367

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ З
ДВОВАЛЕНТНИМИ ДІЄСЛІВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2008

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

Плющ Марія Яківна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Степаненко Микола Іванович,
Полтавський державний педагогічний,
університет імені В. Г. Короленка,
завідувач кафедри української мови;

кандидат філологічних наук, доцент

Харченко Світлана Василівна,
Національний авіаційний університет,
доцент кафедри українознавства.

Захист дисертації відбудеться « 16 » грудня 2008 року о 14 годині 30 хвилин на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано « 14 » листопада 2008 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У сучасному мовознавстві категорія семантико-синтаксичної валентності є однією з найскладніших граматичних категорій, дослідження якої орієнтовано на проблематику співвідношення формально-граматичної і семантико-граматичної структури граматичних категорій та структурування речення як основної синтаксичної одиниці. Теорія валентності дає можливість підійти до виділення та кваліфікації іменних членів речення з погляду семантики відношень між окремими одиницями і змістом речення в цілому.

Вагомий внесок у розвиток теорії валентності і з'ясування її складної семантико-синтаксичної природи зробили Л. Теньєр, Г. Брінкман, Й. Ербен, У.Чейф, Ч. Філлмор та ін. Подальший розвиток ця проблематика отримала в наукових дослідженнях російських та українських мовознавців: С.Д.Кацнельсона, М.Д.Степанової, О.І. Москальської, В.В. Богданова, Й.Ф. Андерша, І.Р.Вихованця, К.Г. Городенської, Н.М. Арват, А.П. Загнітка, Т.Є. Масицької та інших. Їхні концепції розрізняються акцентуванням або морфологічної, або синтаксичної, або семантичної сутності цієї категорії.

Українські синтаксисти (Й.Ф. Андерш, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, Н.В.Гуйванюк, К.Г. Городенська, Н.Л. Іваницька, М.В. Мірченко та ін.), досліджуючи багатоаспектну природу речення, наголошують на діалектичній єдності кількох його рівнів, виокремлюючи власне-семантичний, семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний та комунікативний рівні.

Основоположник теорії валентності Л. Теньєр головну роль у предикатно-аргументній концепції синтаксису відводить предикатові, який своєю семантико-синтаксичною валентністю прогнозує кількісний склад та якісний характер субстанціальних актантів. Валентність предиката, основним засобом вираження якого є дієслово, закладена в його семантиці. Дослідженню різних класів дієслів, які у структурі речення реалізують конструктивну роль предикатів, в україністиці присвячена ціла низка праць, зокрема конкретної фізичної дії (І.І.Овчиннікова, О.В. Куц, О.М. Галаган, О.Ю. Грипас), стану (О.І. Леута, П.П.Драгомирецький), мислення (В.В. Гумовська), мовлення (Н.Г. Ніколаєва), ставлення (Г.П. Серпутько) та окремим родам дієслівної дії (О.М. Попенко, Н.М.Мединська). У цих роботах охарактеризовано типи семантичних зв'язків, описано структурну організацію можливих моделей валентної сполучуваності.

Основним показником валентності є кількісна сполучуваність предикатів з актантами, за якою виділяють одно-, дво-, три- ... шестивалентні предикати. У сучасному українському мовознавстві двовалентні дієслівні предикати досі не були об'єктом

спеціального вивчення, що зумовило вибір теми дисертаційного дослідження. Вивчення можливостей двовалентних предикатів відкривати позиції предметних актантів важливе для удосконалення теорії семантичного синтаксису, адже ці предикати, крім обов'язкової валентності, мають здатність приєднувати ще й необов'язкові факультативні компоненти, ускладнюючи структуру синтаксичної конструкції.

Дослідники функцій відмінкових форм іменних поширювачів (Є.К.Тимченко, М.Я. Плющ, Й.Ф. Андерш, І.Р.Вихованець, М.В. Мірченко, З.І.Іваненко, М.І. Степаненко та ін.) з'ясували особливості дієслівного керування. Проте валентність як семантична інтенція і синтаксична сполучуваність дієслова у структурі речення потребує подальшого комплексного вивчення для з'ясування синтаксичної природи предикатних синтаксем та їх реалізації на формально-синтаксичному рівні речення.

Відкритим дотепер залишається й питання ідентифікації валентної рамки і сполучувальних можливостей дієслівного предиката та формальних засобів, які заповнюють позиції валентно зумовлених синтаксем як обов'язкових для реалізації повноти змісту речення.

Актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного аналізу реалізації валентності двовалентних дієслів-предикатів, необхідністю з'ясування їхнього реченнєвотвірного потенціалу та моделей синтаксичних конструкцій, які вони утворюють, що й сприятиме розвитку теорії семантичного синтаксису в сучасній українській літературній мові.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Дисертаційне дослідження виконане у руслі теми "Лінгводидактичний опис функціонування української мови" кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Тему дослідження затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 25.12.2003 року) і схвалено науковою координаційною радою "Українська мова" Інституту української мови НАН України (протокол № 19 від 24.02.2004 року).

Мета дисертаційного дослідження – з'ясувати закономірності формування семантико-синтаксичної структури речень на основі реалізації сполучуваності двовалентних дієслівних предикатів у сучасній українській літературній мові.

Досягнення поставленої мети зумовило виконання таких **основних завдань**:

1) уточнити поняття валентності дієслівного предиката стосовно її реалізації у семантико-синтаксичній структурі речення;

2) виділити й охарактеризувати лексико-семантичні групи двовалентних дієслівних предикатів у сучасній українській літературній мові;

3) описати семантику двовалентних дієслівних предикатів за їх внутрішньою інтенцією;

4) з'ясувати засоби вираження аргументів (об'єкта, адресата, інструмента, локатива);

5) визначити характер і причини переходу двовалентних дієслів до групи одно- або тривалентних дієслів;

6) охарактеризувати основні типи мінімальних реченневих структур із двовалентними дієслівними предикатами.

Об'єктом дослідження є семантико-синтаксична структура речень з двовалентними дієслівними предикатами.

Предметом дослідження є реалізація валентності двовалентних дієслівних предикатів у структурі речення та семантико-синтаксичні процеси, які вона зумовлює.

Методи та прийоми дослідження. Мета дисертаційного дослідження і специфіка об'єкта визначили використання описового методу як основного у виділенні ЛСГ дієслів. Для встановлення семантичних угруповань двовалентних дієслівних предикатів застосовано компонентний аналіз, для з'ясування особливостей зумовлених ними субстанціальних компонентів використано прийоми дистрибутивного, трансформаційного та функціонального аналізу. У виявленні характеристик продуктивності / непродуктивності окремих груп дієслів та певних моделей речень застосовано прийоми статистичних підрахунків.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві встановлено лексико-семантичний потенціал двовалентних дієслів, з'ясовано їхні реченнєвотвірні можливості, охарактеризовано зумовленість переходу двовалентних дієслів до групи одно- або тривалентних дієслів.

Джерелами дослідження стали понад 3300 двовалентних дієслів, дібраних методом суцільної вибірки із 11-томного Словника української мови, та близько 5000 конструкцій, сформованих двовалентними дієслівними предикатами, що були дібрані з творів української художньої літератури XIX–XXI століть, публіцистичного й наукового стилів, а також елементарні речення, змодельовані відповідно до валентності предикатів.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що запропоновані в дисертації принципи аналізу семантико-синтаксичної структури речень поглиблюють теорію семантичного синтаксису з проблем кваліфікації синтаксичних зв'язків в аспекті кваліфікації синтаксичних зв'язків іменних компонентів з дієслівним предикатом;

доповнюють наукові студії, присвячені категорійному описові відмінків залежно від валентних характеристик дієслів-предикатів; збагачують новими положеннями теоретичну граматику української та інших слов'янських мов. Здобуті теоретичні висновки й узагальнення матимуть застосування в подальших наукових працях із проблем валентності та сполучуваності дієслів.

Практична цінність дослідження. Отримані результати можуть бути використані для написання підручників і навчальних посібників з семантичного та функціонального синтаксису сучасної української мови, у викладанні спецкурсів, проведенні спецсемініарів та у лексикографічних роботах із семантико-синтаксичної валентності предикатів. Матеріали дослідження знайдуть застосування у практиці написання кваліфікаційних робіт студентами та магістрантами вищих навчальних закладів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження оприлюднені на Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій пам'яті професора С.П. Бевзенка (Одеса, 2005 р.), на XV Міжнародній науковій конференції “Мова і культура” (Київ, 2006 р.), на I Міжнародній науково-практичній конференції “Мова і мовний потенціал особистості в поліетнічному середовищі” (Мелітополь, 2007 р.) та на наукових конференціях викладачів і аспірантів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2004 – 2006 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 7 одноосібних публікаціях, затверджених ВАК України як фахові.

Обсяг і структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (274 позиції), списку використаних джерел (66 позицій) та додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 257 сторінок, з них основного тексту – 218 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, встановлено об'єкт, предмет і методи дослідження, поставлено мету і завдання, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами та планами, з'ясовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення результатів дисертаційного дослідження, подано інформацію про апробацію результатів дослідження та публікації, окреслено структуру роботи.

У **першому розділі** – “**Предикат у семантико-синтаксичній структурі речення**” – з'ясовано поняття пропозиційного предиката, поняття валентності як особливої мовної категорії, роль дієслівного предиката як центрального компонента семантико-

синтаксичної структури простого речення, виділено лексико-семантичні групи двовалентних дієслів.

На сучасному етапі розвитку мовознавства у центрі уваги семантичного синтаксису перебуває референційний підхід, важливим положенням якого є вивчення семантики, що пов'язано з поняттям моделювання пропозиції, яка лежить в основі семантичної структури речення.

Переважає більшість граматистів (Й.Ф. Андерш, І.Р. Вихованець, К.Г.Городенська, А.П. Загнітко, М.В. Мірченко) визначають речення як багаторівневу структуру, в якій предикат, як центральний компонент його структури, своєю семантикою виражає характер пропозиції і прогнозує кількість та якість непередикатних компонентів.

Пропозиція як узагальнена абстрактна ситуація є схемою у процесі осмислення позамовної дійсності і відображення об'єктивних явищ та логічних відношень між ними. Пропозиційний предикат – головний конститутивний компонент абстрактної типової ситуації з типовими відношеннями між її елементами, поняття, пов'язане з мисленнєвою діяльністю. Предикат пропозиції існує лише в свідомості мовця, і отримує відображення у мові через взаємозв'язок із певними класами слів, словосполучень чи речень. Пропозиційний предикат формує вербальну структуру речення, у згорнутому вигляді виражає типову ситуацію. Валентність визначає учасників пропозиції та логіко-семантичні відношення між ними.

Семантичний предикат як основний носій валентності прогнозує кількісний і якісний склад предметних актантів. Особливим визначником для предиката є валентність, оскільки вона спрямована на відображення всіх компонентів пропозиції, які відповідно до ситуації можуть бути реалізовані в реченні. Валентність кваліфікують як лексико-граматичну властивість повнозначних слів, яка виявляється в їхній потенційній здатності вступати в семантичні зв'язки з іншими словами та поєднуватися з певною кількістю залежних іменникових компонентів (актантів, аргументів, партнерів) у реченні. Валентність є міжрівневою категорією, в якій взаємодіють чинники лексичного, морфологічного, семантичного та синтаксичного рівнів.

Організаційну роль у семантико-синтаксичній структурі речення, у його внутрішній і зовнішній структурі виконує переважно дієслівний предикат, який є організаційним (конститутивним) центром дієслівного речення, він концентрує в собі синтаксичні категорії, властиві реченню, які у своїй сукупності становлять предикативність – головну ознаку речення. Домінантними у семантико-синтаксичній структурі речення є основні типи дієслівних предикатів: дії, руху, процесу, стану та ін.

На основі здійсненого семантичного аналізу двовалентні дієслівні предикати поділено на дев'ять лексико-семантичних груп:

- 1) конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт (1030 лексем) (*екранізувати, ламати, механізувати, ремонтувати, реформувати* та ін.). Напр.: *Хлопець і співає, пише вірші і музику, і декламує ... **Ремонтує автомобілі** усіх марок* (О.Чорногуз);
- 2) активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт (830 лексем) (*дресирувати, масажувати, одурманювати, плекати, українізувати* і под.). Напр.: *Київ облетіла звістка: **князь хоче охрестити киян*** (К. Мотрич);
- 3) мовленнєвої діяльності (180 лексем) (*зукати, дебатувати, декламувати, казати, цитувати* та ін.). Напр.: ***Не говорять про це, не співають про це** - це не можна в словах передати* (В. Сосюра);
- 4) мисленнєвої діяльності (210 лексем) (*вірити, забувати, придумувати, опрацьовувати, розшифровувати* і под.). Напр.: ***Згадала все, кожнісіньку дрібничку*** (Л. Костенко);
- 5) ставлення суб'єкта до об'єкта (490 лексем) (*божествити, кохати, нехтувати, славити, шанувати* та ін.). Напр.: ***Він [батько] шанував мистецтво*** (О.Довженко);
- 6) емоційно-психічного та фізіологічного стану (270 лексем) (*насолоджуватися, нудьгувати, радіти, сумувати, шкодувати* і под.). Напр.: ***Олесеві не хотілось пирога, але він зрадів примиренню*** ... (Г. Тютюнник);
- 7) сприймання та фізіологічної дії (70 лексем) (*бачити, нюхати, чути, їсти, пити* та ін.). Напр.: ***Командири розглядали мапу*** (Ю. Яновський); ***А розбійник, розтроцивши колоду, відійшов геть, сів на кедрині і смакував горіхи*** (І.Багряний);
- 8) локативного стану (110 лексем) (*висіти, лежати, оселятися, сидіти, стояти* і под.). Напр.: ***Над чорнобривцями в саду Останнє яблуко висить*** (М.Вінграновський);
- 9) із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові (160 лексем) (*бряжчати, вертіти, здвигати, кивати, махати* та ін.). Напр.: ***Берта струснула головою, поправляючи кучері своєї модної зачіски*** ... (В. Собко).

У другому розділі – “Інтенційні характеристики двовалентних дієслівних предикатів” – охарактеризовано лексико-семантичні групи двовалентних дієслівних предикатів у сучасній українській літературній мові, описано семантику двовалентних предикатів за їх внутрішньою інтенцією.

Характерною особливістю двовалентних дієслівних предикатів є те, що вони своєю семантикою передбачають обов'язкову актуалізацію в структурі речення двох аргументів. За відсутністю одного з них семантика дієслова може сприйматися як не повністю

реалізована, хоча наявність об'єктного компонента у конкретному реченні-висловлюванні не завжди є облігаторною.

У семантичному плані двовалентні дієслівні предикати утворюють неодновимірну площину, охоплюючи лексеми різноманітних лексико-семантичних груп. За основу виділення ЛСГ двовалентних дієслівних предикатів узято семантичну ознаку, яка становить основу кожного слова. Групи деяких дієслів мають індивідуальне значення, а тому не створюють груп, об'єднують дієслова, які за семантикою можна поділити на менші підгрупи.

Двовалентні дієслівні предикати виділено за ознакою спрямованості/неспрямованості дії на об'єкт, що знаходить вияв у категорії перехідності / неперехідності.

Семантико-синтаксична валентність предиката визначає кількість субстанціальних (іменникових) синтаксем, вказує на їхні семантичні функції, відношення між ними та відношення до відповідного класу предикатів.

Суб'єктну синтаксему у двовалентних конструкціях можуть заповнювати:

- 1) власні назви осіб: *Колись повернеться Еріка Штальберг із Америки і не **впізнає** знайомих вулиць* (В. Собко);
- 2) загальні назви осіб за статтю, національністю, професією, родом занять, класовою або становою належністю: *Всі чумаки **братались** з ним [Охрімом]* (І.Котляревський);
- 3) назви угруповань об'єднань людей і тварин: *Українська ж держава **стоїть** перед зовсім іншою перспективою та завданнями ...* (І. Дзюба);
- 4) назви тварин: *Собаки ляпотіли вухами, люто **клацали** зубами* (І. Багрянний);
- 5) назви стихійних сил та явищ природи: *Сонце тим часом **сховалось** за кущем дерев, які оточували ковалівську церкву, потягло вечірньою прохолодою* (Ю.Збанацький);
- 6) назви предметів: *І лише десь на четвертому чи п'ятому курсі глина та камінь **почали коритися** Федорові* (Ю. Мушкетик);
- 7) назви знарядь, механізмів, технічних приладів, які замінюють або доповнюють працю людини: *Під час будівництва дороги Васильків – Обухів, коли насипали нове полотно, бульдозери **розрили** дуже давнє кладовище ...* (П. Мовчан).

Об'єктна синтаксема у семантично елементарному реченні має значення предметності і залежить від предиката, функціонуючи як необхідний компонент речення. Основним засобом вираження об'єктного безприйменникового (прийменниково-відмінкового) є знахідний відмінок. Об'єктної синтаксеми вимагають дієслова конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт, напр.: *Згодом уже хтось (не я, не я) пояснив, що то в*

них раніше почалося, коли Могол не захотів свою хату застрахувати (В. Яворівський); активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт, напр.: *Він [Панас Григорович] уміє бути в курсі всіх подій, знає всі історії, всіх робітників, ...хто записався в загсі, хто христив дитину...*(В. Домонтович); мовленнєвої діяльності, напр.: *Дівчина сказала неправду* (В. Собко); мисленнєвої діяльності, напр.: *Хіба вони розуміють справжній повітряний бій?* (Ю. Яновський); ставлення суб'єкта до об'єкта, напр.: *Та я на тебе лиш молився, Тебе одну боготворив* (Д. Луценко); емоційно-психічного стану, напр.: *Радію за тепло прожитих літ, Що вивершились в праці і тривогах* (Д.Луценко); сприймання, напр.: *Ничіпир пішов, а Марія ще довго розглядає ордени, ніжно гладить рукою емаль прапора* (М. Зарудний); із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові, напр.: *Дівчина задерла голову* (В. Симоненко).

Об'єктна синтаксема при двовалентних дієслівних предикатах може бути вербалізована також і формою родового відмінка. Об'єктної синтаксеми вимагають дієслова мовленнєвої діяльності, напр.: *Та з'явилася ти і до когось зукала ...*(А. Охрімович); мисленнєвої діяльності, напр.: *Ще раз пробач, – я не уявляю твого обличчя* (Ю. Яновський); ставлення суб'єкта до об'єкта, напр.: *Зовні студенти сприймають усе це як належне, розстаються з чубами нібито легко, кенкують один з одного ...* (О. Гончар); емоційно-психічного стану, напр.: *...Справжній педагог завжди боїться своїх перших уроків, а вже на всі інші йде з трепетом ...*(М. Стельмах); сприймання, напр.: *А він [Штефан], як завжди, пильно приглядався до Марійки, чи не змарніла вона за день або за ніч* (Р.Іваничук).

Адресатна синтаксема вказує на істоту, якої стосується названа предикатом дія або стан, тобто того, кому приписано цей стан, на користь або на шкоду кому відбувається дія. Основним засобом вираження адресатної синтаксеми є давальний відмінок. Адресатної синтаксеми вимагають дієслова активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт, напр.: *А взагалі я не хочу їм перешкоджати* (Ю. Яновський); ставлення суб'єкта до об'єкта, напр.: *Ви лестите йому* [Комасі] (В. Домонтович); емоційно-психічного стану, напр.: *...Немовля омивається купеллю і радіє лагідності й спорідненості літепла, налитого в ночви...*(П.Мовчан).

Інструментальна синтаксема займає в семантико-синтаксичній структурі речення периферійну позицію і поєднана з предикатами дії слабким підрядним зв'язком. Вона диференційована на два семантичних варіанти: зняряддя дії і засобу дії. Спеціалізованими формами вираження інструментальної синтаксеми виступає орудний відмінок і ряд применниково-відмінкових іменних форм. Інструментальної синтаксеми вимагають

двовалентні дієслова конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт, напр.: *Конем правив Аристид Киндзя, то перед самим селом повернув до млина* (В. Земляк); активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт, напр.: *...Я хотів би одружитись з дівчиною, яку покохав...* (В. Домонтович); мовленнєвої діяльності, напр.: *Червона, сердита й од того дуже рішуча, вона [баба Мотя] голосно командувала Ритою, Дімою та їхньою завжди мовчазною мамою...* (А. Дімаров); мисленнєвої діяльності, напр.: *Снів, марив [Лука] нею [Настусею]* (К. Мотрич); ставлення суб'єкта до об'єкта, напр.: *Домаха тішилася подарунком, Але до чобіт треба співати ...* (У. Самчук); емоційно-психічного стану, напр.: *Було, шляхта, знай, чваниться, День і ніч гуляє Та королем коверзує...* (Т. Шевченко); сприймання, напр.: *Лука теж вражено спостерігав за несподіваним пожвавленням, веремією* (К. Мотрич); із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові, напр.: *Шуляк ворухнув нагаєм, жеребець скинувся і поскакав до села* (В. Дрозд).

Локативна синтаксема сполучається з дієсловами, що вказують на місцеперебування суб'єкта, напр.: *бути, жити, лежати, сидіти, стояти* тощо. При двовалентних дієслівних предикатах вона вербалізована у формі родового відмінка з прийменниками *біля, вздовж, довкола, збоку, край, навколо* та ін., напр.: *Ми посідали до столу* (Ю. Яновський); орудного відмінка з прийменниками *за, над, під, поза, поруч* з та ін., напр.: *Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем* (М. Коцюбинський); місцевого відмінка з прийменниками *в, на, по, при*, напр.: *Почекавши хвилин кілька, і сам сів на ганкові* (В. Підмогильний).

Спільним параметром для дієслів конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт, є інтегральна сема 'здійснювати процес дії, діяльності'. Конститутивною ознакою дієслівної дії виступає екстравертивність: результатом конкретної фізичної дії стає зміна зовнішнього (стосовно суб'єкта дії) середовища. Дієслівні предикати екзистенційності об'єктів відкривають дві обов'язкові позиції: виконавця дії і прямого об'єкта. Напр.: *Варвара варить борщ на примусі, а Андрій чистить картоплю* (М. Хвильовий). У них релевантними можуть бути актанти зі значенням матеріалу, з якого що-небудь створюється, і знаряддя, за допомогою якого здійснюється процес створення. Таким чином дієслова названої групи репрезентують дво-, тривалентний пропозиційний предикат, який на поверхневому рівні може бути вербалізований як двовалентний. Напр.: *А бачилися [пращури] справжніми інтелектуалами, які вирубували ліси, орали перелogi, вирощували збіжжя, будували житло, ліпили горцики, творили епоси та пісні, лагодили тулумбаси зі шкур забитих звірів, різьбили сопілки...* (П.Мовчан). Деякі дво-, тривалентні

дієслова здатні вживатися абсолютивно – тільки із суб'єктом – і виконувати ситуативно функцію одновалентних предикатів. Явище “абсолютивації дієслівної лексики” можна спостерігати в “дієсловах відносно релятивної семантики” на зразок *читати, співати, варити* тощо. Напр.: *Як би не хотілося нам, щоб жінки й дівчата творили свої хати з піснями, вони роблять це мовчки – місять глину, укладають вальки, фарбують, білять* (О. Довженко).

Загальне значення дієслів активної діяльності агенса – “спрямовувати дію на об'єкт з метою зовнішнього (морального чи фізичного) впливу на економічний, політичний, соціальний, емоційний стан, здоров'я особи”. Такі двовалентні дієслова можуть вказувати на результативну дію – позитивну чи негативну. За значенням можна виділити кілька семантичних підгруп дієслів активної діяльності агенса із базовою семою: 1) ‘діяти на об'єкт, не видозмінюючи його’: *госпіталізувати, допомагати, реабілітовувати, опікуватися* та ін.; 2) ‘завдавати якоїсь шкоди об'єкту або знищувати його’: *гнобити, катувати, знущатися, обездолювати* і т.д.; 3) ‘здійснювати моральний вплив на об'єкт’: а) ‘впливати на волю, почуття або розум об'єкта’: *виховувати, гіпнотизувати, дисциплінувати, дресувати* та ін.; б) ‘позитивний емоційний вплив’: *тішити, осмілювати, оцаслиблювати, розчулювати* і т.д.; в) ‘негативний емоційний вплив’: *дратувати, лякати, непокоїти, ображати* та ін.; 4) ‘змінювати зовнішній вигляд або стан об'єкта’: *будити, виснажувати, знесилювати, ожжавливати* і т.д.

Окрему групу становлять дієслова зі значенням ‘впроваджувати культуру, мову, релігію однієї країни в іншій’: *англізувати, германізувати, ополячувати, офранцузувати, русифікувати, українізувати* тощо.

Дієслова названої групи за ознакою взаємноспрямованої активності було поділено на декілька підгруп: 1) комунікативно-контактної дії та взаємноспрямованого прояву емоцій: *дружити, знайомитися, листуватися, цілуватися* і т.д.; 2) зі значенням ‘об'єднуватися або роз'єднуватися’: *мириться, одружуватися, родичатися, розлучатися* та ін.; 3) ті, що позначають боротьбу, ворожнечу з проявом взаємноспрямованої активності: *битися, воювати, конкурувати, конфліктувати* і т.д.

Спільним критерієм для дієслів мовленнєвої діяльності є інтегральна сема ‘мати здатність володіти мовою’, яка визначається як семантичний варіант денотативної семи ‘дія’. Мовленнєва діяльність передбачає, що з двох основних “учасників” дії один є суб'єктом, інший – прямим об'єктом. Напр.: *І ніхто мене не чує, і ніхто мені не пише, І ніхто мене не жде і не гука* (Б. Олійник).

За семантикою дієслівні предикати мовленнєвої діяльності поділено на кілька груп: 1) зі значенням загального процесу говоріння, мовлення: *говорити, мовити, називати, промовляти* і т.д.; 2) дієслова, що характеризують зовнішній бік мовлення: а) зі значенням характеру передачі повідомлення: *декламувати, коментувати, повторювати, характеризувати* та ін.; б) дієслова, які визначають манеру і спосіб говоріння: *гомоніти, кричати, шептати* і т.д.; 3) дієслова, що передають зміст думки: а) комунікативний аспект мовлення: *диспутувати, екзаменувати, консультувати, розмовляти* та ін.; б) зі значенням спонукання: *вчити, допитувати, інструктувати, командувати* і т.д.; 4) зі значенням 'нарікання': *жалітися, нарікати, ремствувати, скаржитися* та ін.

Дієслівні предикати мисленнєвої діяльності об'єднані на основі архісеми 'розумова діяльність' у вигляді поглядів суб'єкта на світ. Мислення є цілеспрямованим і позначається дієсловами зі значенням 'здійснювати процес мислення, скеровуючи його зусиллям волі на який-небудь об'єкт або зосереджувати свої думки на кому-небудь, чому-небудь'.

Ці дієслівні предикати передбачають не лише об'єкт, на який поширюється процес, а й виконавця цього процесу – суб'єкт, який може бути представлений назвою людини, а в переносному значенні – і назвою неістоти: *людина каже – інтуїція каже, людина знає – історія знає; учень прочитав книжку, воротар прочитав ситуацію – комп'ютер прочитав хід ферзем.*

ЛСГ двовалентних дієслів мисленнєвої діяльності поділено на такі семантичні підгрупи: 1) дієслова, що позначають власне процес мислення: *думати, мислити, омріювати, уявляти* і т.д.; 2) дієслова, що позначають окремі операції розумової діяльності: а) розуміння: *знати, пізнавати, розуміти, усвідомлювати* і под.; б) пам'яті: *забувати, запам'ятовувати, згадувати, пам'ятати* і т.д.; в) пов'язаних із процесами оволодіння певною інформацією: *вивчати, оволодівати, опановувати, учити* і под.; г) пов'язаних із логічними операціями: *вирішувати, обчислювати, рахувати, розв'язувати* і т.д.; 3) дієслова, що позначають процеси творчої діяльності людини: а) дослідницької: *аналізувати, досліджувати, опрацьовувати, узагальнювати* і под.; б) мисленнєвої творчості: *винаходити, імпровізувати, придумувати, складати* і т.д.

Група дієслівних лексем, що репрезентують ставлення суб'єкта до об'єкта досить значна за обсягом і неоднорідна за своєю семантикою. Позицію предиката переважно займають дієслова, що виражають відношення між суб'єктом-істотою та об'єктом-істотою або об'єктом-неістотою і містять у своєму значенні базову сему 'мати певне ставлення до кого-небудь або чого-небудь, виявляти певне ставлення до кого-небудь або чого-небудь'.

Це дієслова, які виражають любов, жаль, повагу або ненависть, огиду та інші почуття, відчуття до когось / чогось.

Дієслова ставлення є семантично недостатніми і зазвичай не вживаються абсолютно. Лише за умови абсолютного вживання, коли дієслова не мають при собі об'єкта, на який спрямовано ставлення, вони не належать до ЛСГ ставлення. Напр.: *Такі люди ненавидять так же палко, як і люблять* (А.Дімаров). Водночас дієслівні предикати ставлення суб'єкта до об'єкта здатні виявляти і тривалентність, відкриваючи позицію для об'єктної синтаксеми із семантикою уточнення або обмеження. Напр.: *Я люблю її за все. За рвійність, гостроту, навіть за лукавство і мінливість* (Ю. Мушкетик).

За релятивними особливостями ЛСГ двовалентних дієслів ставлення суб'єкта до об'єкта поділена на підгрупи, лексеми яких позначають: 1) позитивне ставлення: *дорожити, любити, поважати, симпатизувати* та ін.; 2) негативне ставлення: *висміювати, зневажати, недовіряти, принижувати* і под.; 3) зовнішній вияв ставлення у мовленні: а) позитивне ставлення: *благословляти, жартувати, прославляти, хвалити* та ін.; б) негативне ставлення: *глузувати, лаяти, ображати, сварити* і под.; 4) спрямування інтересу на об'єкт: *догоджати, загравати, запобігати, цікавитися* та ін.; 5) втрату інтересу до об'єкта з подальшим припиненням контакту: *ізолюватися, сторонитися, уникати, цуратися* і под.; 6) вихваляння, нахваляння з певної причини, прославлення об'єкта: *вихвалятися, зазнаватися, хвастати, хизуватися* та ін.

Окрему групу становлять предикати різної семантики, що межує з семантикою ставлення суб'єкта до об'єкта: *визнавати, зважати, наслідувати, ризикувати, чекати* і под.

Предикати емоційно-психічного стану виражають психічний, морально-етичний чи інший стан особи як позитивний або негативний в усіх його різновидах і відтінках. Семантична ознака, що об'єднує дієслова цієї ЛСГ, – це значення 'перебувати в якомусь емоційно-психічному стані', опорним словом-ідентифікатором якого є 'відчувати'. Особливістю семантики таких дієслів є те, що вони позначають не зміни у відчуттях суб'єкта, а різноманітні його внутрішні переживання. Семантична структура таких дієслів передбачає перебування людини впродовж певного часу в стані емоційного переживання.

Дієслівні предикати емоційно-психічного стану представляють досить різноманітну за морфологічним складом групу, що об'єднана спільним значенням замкнутості дії у сфері суб'єкта. ЛСГ двовалентних дієслів емоційно-психічного стану об'єднує три групи лексем, що позначають: 1) позитивний стан: *веселитися, радіти, торжествувати, тішитися* і под.; 2) негативний стан: *боятися, журитися, нервувати, тужити* та ін.; 3)

нейтральний стан з вольовим компонентом: *гамувати, зазнавати, обмежуватися, перейматися* і под.

Дієслівні предикати фізіологічного стану уточнюють стан, пов'язаний із життєдіяльністю організму. Їх об'єднує інтегральна сема 'перебувати в певному фізіологічному стані або виходити з нього'. Дієслівні предикати фізіологічного стану об'єднані у підгрупи за диференційними семами: 'нормальний стан', 'порушення нормального стану', 'хвороба'. Об'єкт фізіологічного стану позначають семи 'предмет', 'абстрактне поняття', 'явище навколишнього середовища' тощо. Напр.: *Снека його виснажує; Робота її дуже стомила.*

Дієслівні предикати фізіологічного стану виявляють своє значення самостійно, незалежно від інших слів, отже, мають достатнє семантичне наповнення, хоча за комунікативної потреби можуть бути поширеними іншими словами, присутність яких факультативна, не зумовлена змістом дієслова. Напр.: *зітхати через невдачі*. Особливістю двовалентних дієслівних предикатів фізіологічного стану є здатність виражати каузацію стану. Напр.: *Як же я червонів од тих справедливих заячих слів* (О. Вишня); *Чи я просто втомився од роботи?* (О. Довженко).

Дієслова сприймання позначають відображення органами чуття людини зовнішнього середовища, властивостей і предметів навколишнього світу. Суб'єктом сприймання є завжди істота (переважно особа), здатна сприймати реальність за допомогою органів чуття, вона виступає не активним виконавцем дії, спрямованої на адресата, а пасивним споглядачем іншої особи або предмета. Об'єкт сприймання не піддається активному впливові, а сам впливає на пам'ять людини, зір, слух.

ЛСГ двовалентних дієслів, які представляють предикат сприймання репрезентовані лексемами: 1) зорового сприймання: *бачити, дивитися, розглядати, спостерігати* і т.д.; 2) слухового: *слухати, підслуховувати, чути* та ін.; 3) нюхового: *вдихати, нюхати, обнюхувати* і т.д.; 4) тактильного: *мацати, торкатися* та ін.

Серед дієслівних предикатів фізіологічної дії виділено групу предикатів, об'єднаних за ознакою 'фізіологічні потреби організму', основною з яких є 'їжа'.

Двовалентні дієслівні предикати зі значенням споживання представлені лексемами: *їсти, куштувати, ласувати, пити, споживати* і т.д. Напр.: *Сиджу на черешні і ласую ягодами, радий, що дочекався спілих* (Є. Гуцало).

Дієсловам на позначення локальної характеристики предмета та сприймання його ознак органами зору властива денотативна сема 'стан' та інтегральна сема 'бути в якомусь

стані'. Конкретизація можлива у двох напрямках: 1) 'локальний стан'; 2) 'оптичне сприймання'.

Для лексем із значенням 'місцеперебування у просторі' властива інтегральна семантична ознака 'положення у просторі' і диференційна – 'характер положення': 'по вертикалі' / 'горизонталі', 'сидить' / 'висить'. До підгрупи двовалентних дієслів із загальним локативним значенням належать: *бути, жити, залишатися, мешкати, опинятися* та ін.

До підгрупи двовалентних дієслів, що вказують на місцеперебування об'єкта, належать: *висіти, лежати, сидіти, стояти* та ін. Дієслова підгрупи за ознакою 'виділятися висотою, здійматися над чим-небудь' вказують на положення предмета над рівнем, поверхнею якоїсь площини. До них належать лексеми: *видаватися, височіти, підвищуватися*.

Дієслова зі спільною ознакою 'оптичне сприймання' передають статичну дієслівну характеристику предмета, яка відображена в свідомості на основі сприймання зором.

Дієслова з загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові – лексеми вузької сполучуваності, значення яких відрізняє здатність сполучатися з однією або тільки кількома іншими лексемами. Словоформа зі знахідним об'єкта передає дію як мотивовану бажанням змінити положення частини тіла, що не можна передати орудним об'єкта. Пор.: *розставляти ноги - дригати ногами; жмурити очі - кліпати очима; щулити вуха - ворухити вухами*.

У третьому розділі – “Структурно-семантичні типи речень з двовалентними дієслівними предикатами” – охарактеризовано основні типи мінімальних реченневих структур із двовалентними дієслівними предикатами, з'ясовано засоби вираження іменних аргументів (об'єкта, адресата, інструмента, локатива).

Враховуючи кількість та якість компонентів речення з погляду валентнісно-інтенційних характеристик двовалентних дієслів, було виділено такі валентні структури:

1. Subj – Vf Praed – Obj

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб'єкта та об'єкта: *Я все ж тебе люблю ... Ти з мене глузувала...* (М.Рильський);

2. Subj – Vf Praed – Adv

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб'єкта та обставини: *На тлі блакитного неба чітко й ясно викреслювалася голова Вер* (В. Домонтович);

3. Subj – Vf imp Praed – Adv

Дієслівний предикат, виражений безособовим дієсловом, програмує позиції суб'єкта та обставини: *Спочатку навіть в жизжках йому терпло ...* (О. Гончар);

4. Subj – Vf imp Praed – Obj

Дієслівний предикат, виражений безособовим дієсловом, програмує позиції суб'єкта та об'єкта: *Мені таланило на молодих колегах, з якими довелося пліч-о-пліч працювати у редакціях газет “Срібна Земля” та “Срібна Земля-Фест”* (В. Ільницький).

Правобічні компоненти при двовалентних дієслівних предикатах конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт, представлені словоформами у непрямих відмінках: об'єкт дії оформлений основним морфологічним варіантом об'єктної синтаксеми – знахідним відмінком, та орудним відмінком. Напр.: *А Галя трусить килими та рядна* (Л. Костенко); *Фабіян і гадки не мав, що одноосібно правитиме Вавілоном* (В. Земляк).

Об'єктна позиція при двовалентних дієслівних предикатах активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт, може бути експлікованою формою знахідного або орудного чи давального відмінків. Напр.: *...Незабаром мене демобілізували* (Р. Іваничук); *І сонні нас з чужинцем побратались, Втекли від нас в ворожий стан* (О. Олесь); *А взагалі я не хочу їм перешкодити* (Ю. Яновський).

Об'єкт дії при двовалентних дієслівних предикатах мовленнєвої діяльності представлений формою знахідного, орудного та родового відмінків. Напр.: *Я покликав тебе. Я назвав твої символи давні й недавні* (В. Герасим'юк); *Слово за слово вони [циганки] розговорилися з господаркою, “щиро” поспівчували їй* (З газ.); *Та з'явилася ти і до когось зукала ...* (А. Охрімович).

У правобічній позиції при двовалентних дієслівних предикатах мисленнєвої діяльності перебувають переважно прийменникові словоформи в непрямих відмінках: знахідному, орудному, родовому та місцевому. Напр.: *Я вірю в риму, У силу слова незбориму, В талан-натхнення, В Божий дар* (І. Світличний); *Я оперував останніми даними закордонного хімічного ринку...* (В. Домонтович); *Він [Микола] не міг абстрагуватися од кари за минуле* (Ю. Мушкетик); *Одразу скажемо: хлопець розбирається у стилістиці ринку* (О. Черногуз).

Об'єктна синтаксема при двовалентних дієслівних предикатах ставлення суб'єкта до об'єкта та при предикатах емоційно-психічного стану експліковані формою знахідного, родового, давального, орудного та місцевого відмінків. Напр.: *Та я на тебе лиш молився, Тебе одну боготворив* (Д. Луценко). *Грицько дражнив Наталку, Наталка глузувала з Грицька* (І. Багрянний); *Ви лестите йому* [Комасі] (В. Домонтович); *Старий грізно*

*хмуриться і теж **любується** сином* (О.Довженко); *Дай Боже, щоб колись цей старший **Валерик** **покаявся** у цьому **вчинку** і став людиною* (В. Погрібний).

У правобічній позиції при двовалентних предикатах емоційно-психічного стану перебувають переважно словоформи у непрямих відмінках: знахідному, родовому, давальному, орудному та місцевому. Напр.: *Анюта **хвилювалася** не за себе, а **за дітей*** (В. Павловська); ...*Справжній **педагог** завжди **боїться** своїх перших **уроків**, а вже на всі інші йде з трепетом ...* (М. Стельмах); ...*Немовля **омивається** купеллю і **радіє** **лагідності** й **спорідненості** літепла, **налитого** в ночви...* (П. Мовчан); *Гнат **лежить**, **сумує** **за рідлею**, **за Марією*** (У. Самчук); ***Я скучив** по тобі ...* (М. Вінграновський).

Обставинний детермінант при двовалентних дієслівних предикатах фізіологічного стану виражений формою родового та місцевого відмінків. Напр.: ***Оратори** **втомились** від **кричань*** (В. Симоненко); ***І в огні** **тім щасливо** **я млію** ...* (В. Сосюра).

У правобічній позиції при двовалентних дієслівних предикатах сприймання та фізіологічної дії перебувають переважно прийменникові словоформи у знахідному, родовому та орудному відмінках. Напр.: ***Вслухаюсь**, **вдивляюсь** у **синь-голубинь*** (М. Луків); ... ***Ми набачились** різних **племен** і **держав*** (Б. Олійник); ***Вер** **сперлася** на долоні і **стежила** **за пальцями** **Серафікуса*** (В. Домонтович).

Адвербіальний компонент при двовалентних дієслівних предикатах локативного стану виражений формою місцевого, орудного та родового відмінків. Напр.: ***На хуторі** **господарив** сам [Мартин Заруба], у селі **стара мати** **Домаха** **заправляла*** (У. Самчук); ***Під бджолиним** і **хмариним** **плином** **Причайся** **півень** **навісний*** (М. Вінграновський); ***Коло стовпа** **сиділа** **третя** [дівчина]: **коліна** **були** **врівні** з **головою** ...* (Ю. Яновський).

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження зроблено такі основні висновки:

Визначальною величиною для предиката є валентність, оскільки вона спрямована на відображення всіх компонентів пропозиції, які можуть бути реалізованими або не реалізованими. Валентність дієслова та його семантика перебувають у тісному взаємозв'язку. Від семантики дієслова залежить його валентність, а через валентність конкретизується семантика дієслова.

Поділ дієслів на ЛСГ базується на встановленні архісеми, яка їх об'єднує і визначає необхідність (чи можливість) конкретного компонента-об'єкта, контрагента, адресата, інструмента, локатива, причини тощо.

На основі здійсненого семантичного аналізу двовалентні дієслівні предикати поділено на дев'ять лексико-семантичних груп: 1) конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт; 2) активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт; 3) мовленнєвої діяльності; 4) мисленнєвої діяльності; 5) ставлення суб'єкта до об'єкта; 6) емоційно-психічного та фізіологічного стану; 7) сприймання та фізіологічної дії; 8) локативного стану; 9) із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові.

Аналіз інтенційних характеристик і особливостей морфологічного вираження двовалентних дієслівних предикатів дозволяє констатувати, що двовалентні дієслівні предикати переважно виявляють зв'язок із суб'єктним актантом та об'єктним, хоча об'єкт може бути представлений у структурі речення і у функції адресата, знаряддя, засобу чи інструмента.

Двовалентні предикати можуть набувати статусу одновалентних, якщо акцентовано увагу на самій дії або стані, або тривалентних, якщо вербалізовано необов'язковий компонент, що займає периферійну позицію. Деякі двовалентні дієслова завдяки переносному вживанню можуть переходити з однієї лексико-семантичної групи до іншої, змінювати свою сполучуваність. Неоднакова валентність дієслів однієї групи зумовлена відмінностями семантичної структури лексем, статусом синтагматичних сем і їх перетином з парадигматичними іменниковими семами, кількістю лексико-семантичних варіантів дієслова.

З урахуванням валентно-інтенційних характеристик двовалентних дієслів виділено такі валентні структури: **Subj – Vf Praed – Obj**; **Subj – Vf Praed – Adv**; **Subj – Vf imp Praed- Adv**; **Subj – Vf imp Praed – Obj**. До внутрішньої організації мінімальних реченнєвих структур та оформлення їхніх компонентів має безпосередній стосунок категорія відмінка іменників. Відмінкові та прийменниково-відмінкові форми є основним засобом реалізації й диференціації мінімальних реченнєвих структур і їхніх модифікацій. У семантичному плані відмінки реалізують семантико-синтаксичну валентність дієслова-предиката.

Для дієслівних предикатів конкретної фізичної дії, характерною є функція спрямованості дії агенса на об'єкт у повному чи частковому обсязі: з метою створення або відтворення чого-небудь, зміни зовнішнього вигляду чого-небудь або часткового чи повного знищення чогось. Сема об'єктності при цьому залишається загальною умовою семантики дії і пов'язана зі значенням зусилля волі, залученням енергії з боку суб'єкта.

За семантикою дієслівні предикати активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт, прогнозують позицію суб'єкта, який здійснює дію, та позицію об'єкта, що зазнає

активного впливу дії. Суб'єктна синтаксема при дієсловах цього типу позначає того, хто виконує активну дію на користь або на шкоду об'єкта, і виражена іменниками на позначення осіб. Об'єктна синтаксема позначає істоту або предмет, на який поширена або орієнтована дія, чи предмет, із яким пов'язані процес чи стан.

Дієслова-предикати мовленнєвої діяльності належать до класу синсемантичних лексем, які містять у своєму значенні денотативну об'єктну валентну сему. При предикатах мовленнєвої діяльності один із залежних іменників означає виконавця дії, а інший – об'єкт, на який спрямована дія, або адресата дії. У значенні об'єкта при двовалентних дієслівних предикатах виступають іменники (займенники) різної семантики (назви осіб, назви істот чи абстрактні поняття).

Дієслівні предикати мисленнєвої діяльності утворюють семантико-синтаксичну групу за денотативною ознакою “здійснювати мисленнєвий процес”. Правобічну валентну позицію об'єкта мисленнєвої діяльності заповнюють здебільшого іменники-назви істот, що позначають конкретні предмети, явища, абстрактні поняття, рідше – назви істот. Об'єктний компонент виражає об'єкт роздумів або думок.

Предикати ставлення виражають різні види психічного, морально-етичного та іншого ставлення з позитивною або негативною семантикою, спрямування чи втрату інтересу до об'єкта з припиненням контакту, вихваляння, нахваляння з певної причини, прославлення об'єкта. Предикати ставлення суб'єкта до об'єкта керують переважно іменниками – назвами істот.

Специфіку дієслів-предикатів емоційно-психічного стану становить їхня сполучуваність із суб'єктною синтаксемою як компонентом, що виражає значення неактивності, пасивного носія стану. Позицію суб'єкта займають назви осіб; позицію предиката — дієслова, що позначають внутрішній стан суб'єкта як результат зовнішнього впливу. Правобічну, як і лівобічну валентність цих дієслів реалізують субстанціальні синтаксеми, експліковані назвами істот, меншою мірою – абстрактними назвами та назвами конкретних предметів.

При дієсловах із семантикою фізіологічного стану позицію суб'єкта можуть займати іменники на позначення атмосферних явищ, різних предметів тощо. При цьому суб'єкт – особа, на яку спрямована дія певного явища або предмета і під впливом якої виникає той чи інший фізіологічний стан, займає позицію об'єкта-дodatка. Об'єкт фізіологічного стану позначають семи ‘предмет’, ‘абстрактне поняття’, ‘явище навколишнього середовища’ тощо. Аналізовані дієслівні предикати здатні виражати каузацію стану. Спонукальна причина може бути зовнішньою і внутрішньою. У сформованих цими предикатами

реченнях поширювачі дієслів, породжені їхніми сполучувальними можливостями, є не обов'язковими членами.

При дієслівних предикатах сприймання та фізіологічної дії носій характерний семою 'особа' (як ціле) і 'особа' (як частина тіла). Роль залежних від предиката компонентів виконують іменники різних семантичних розрядів.

Своєрідність предикатів локативного стану полягає у тому, що їхні денотати не представлені як такі, що створюються чи виникають у часі. Вони вказують лише на зв'язок суб'єкта з тим чи іншим простором, тобто на його місцеперебування протягом певного часу. Прийменниково-відмінкові форми просторового статичного значення, вживаючись при дієслівному присудку, реалізують семантичні відтінки локативності. Дієслівні предикати на позначення власне-локативного стану відкривають позицію суб'єкта (носія цього стану) та локатива, представленого іменником з прийменником, що вказує на місце вияву стану. Предикати локативного стану здатні поєднуватися з найрізноманітнішою іменниковою лексикою в локативній позиції.

Дієслівні предикати із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові допускають альтернативне керування. Форма орудного відмінка виражає відношення неспрямованої дії суб'єкта з певною настановою у використанні об'єкта, а форма знахідного – відношення активної дії суб'єкта, спрямованої на об'єкт. Агенс може бути представлений назвою особи, істоти, предмета, природної сили чи абстрактним поняттям. Другим партиципантом може бути назва частини тіла або предмета.

Проведений аналіз моделей речень, сформованих двовалентними предикатами підтвердив ефективність застосування методики валентнісного аналізу у зв'язку із визначенням первинних і вторинних функцій класів ознакових слів та відмінкових форм іменників. Актуальною є проблема узагальнення конкретних спостережень над окремими семантичними моделями речень, сформованих дієслівними предикатами іншої валентності.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Гмиря Л. В. Семантична інтенція і синтаксична сполучуваність двовалентних дієслів психічного ставлення особи до іншої особи та об'єкта / Л. В. Гмиря // Система і структура східнослов'янських мов. — К., 2005. — С. 19—26.

2. Гмиря Л. В. Синтаксична сполучуваність двовалентних дієслів активної дії агенса, спрямованої на об'єкт / Л. В. Гмиря // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. — К., 2006. — Випуск 2. — С. 79—85.
3. Гмиря Л. В. Іntenційно-валентні властивості двовалентних дієслів емоційного стану / Л. В. Гмиря // Записки з українського мовознавства. Вип. 16. — Одеса, 2006. — С. 182—192.
4. Гмиря Л. В. Двовалентні дієслівні предикати в ієрархічній структурі семантико-синтаксичної валентності / Л. В. Гмиря // Система і структура східнослов'янських мов. — К., 2006. — С. 5—12.
5. Гмиря Л. В. Валентна рамка двовалентних дієслівних предикатів мовлення / Л.В. Гмиря // Мова і культура. — К., 2007. — Вип. 9. — Т. VI (94). — С. 161—168.
6. Гмиря Л. В. Альтернативне керування двовалентних дієслівних предикатів із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові / Л. В. Гмиря // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. — К., 2007. — Випуск 3. — С. 92—97.
7. Гмиря Л. В. Семантична структура двовалентних дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності / Л. В. Гмиря // Актуальні проблеми слов'янської філології — Ніжин., 2008. — Вип. XVII. — С.115—122.

АНОТАЦІЇ

Гмиря Л.В. Семантико-синтаксична структура речень з двовалентними дієслівними предикатами. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2008.

У дисертації уточнено поняття валентності семантичного предиката та її двовалентної реалізації у семантико-синтаксичній структурі речення; виділено й охарактеризовано лексико-семантичні групи двовалентних дієслівних предикатів у сучасній українській літературній мові; описано семантику двовалентних дієслівних предикатів за їх внутрішньою інтенцією; з'ясовано засоби вираження іменних компонентів (об'єкта, адресата, інструмента, локатива); визначено зумовленість переходу двовалентних дієслів до групи одно- або тривалентних дієслів; описано основні типи мінімальних реченневих структур із двовалентними дієслівними предикатами.

Ключові слова: валентність, семантико-синтаксична структура речення, формально-граматична структура речення, дієслівний предикат, суб'єкт, об'єкт, інтенція, лексико-семантична група, структурно-семантичні типи речень.

Гмыря Л.В. Семантико-синтаксическая структура предложений с двухвалентными глагольными предикатами. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2008.

В диссертации рассмотрено понятие валентности предиката в плане её реализации в семантико-синтаксической структуре предложения; выделена и охарактеризована семантика лексико-семантических групп двухвалентных глагольных предикатов в современном украинском литературном языке в связи с их синтаксической сочетаемостью; установлены средства выражения именных компонентов (объекта, адресата, инструмента, локатива); определена обусловленность перехода двухвалентных глаголов в группу одно- или трёхвалентных глаголов; описаны основные типы минимальных предложных структур с двухвалентными глагольными предикатами.

В первом разделе диссертации рассмотрено понятие пропозиционного предиката и валентности как языковой категории, определена роль глагольного предиката как центрального компонента семантико-синтаксической структуры простого предложения, в частности, двухвалентных глагольных предикатов, выделены лексико-семантические группы двухвалентных глаголов.

Предложение – многоуровневая структура, в которой предикат, как центральный компонент его структуры, своей семантикой выражает характер пропозиции и прогнозирует количество и качество непредикатных компонентов.

Постоянной величиной для предиката является валентность, поскольку она направлена на отображение всех компонентов пропозиции.

Двухвалентные глагольные предикаты представлены девятью лексико-семантическими группами: 1) конкретного физического действия, направленного на объект; 2) активного действия агенса, направленного на объект; 3) речевой деятельности; 4) мыслительной деятельности; 5) отношения субъекта к объекту; 6) эмоционально-психического и физиологического состояния; 7) восприятия и физиологического действия; 8) локативного состояния; 9) с общим значением придания объекту движения или определённой формы.

Во втором разделе проанализированы лексико-семантические группы двухвалентных глаголов современного украинского языка, охарактеризована семантика двухвалентных предикатов в аспекте выявления внутренней интенции.

Двухвалентные глаголы разных лексико-семантических групп могут иметь валентностные варианты в структуре предложения и реализоваться как одновалентные, если внимание сосредоточено на самом действии или состоянии, или как трёхвалентные, если вербализован необязательный компонент, занимающий периферийную позицию.

В третьем разделе описаны основные типы минимальных предложных структур с двухвалентными глагольными предикатами, установлены средства выражения аргументов (объекта, адресата, инструмента, локатива).

Выделены такие валентные структуры: Subj – Vf Praed – Obj;
Subj – Vf Praed – Adv; Subj – Vf imp Praed – Adv; Subj – Vf imp Praed – Obj.

Семантико-синтаксическая валентность предиката определяет количество субстанциальных синтаксем, указывает на их семантические функции, отношения между ними и к определённом классу предикатов.

Основным средством выражения объектного безпредложного (предложно-падежного) является винительный падеж. Объектная синтаксема при двухвалентных глагольных предикатах может быть вербализована также и формой родительного падежа. Основным средством выражения адресатной синтаксемы служит дательный падеж. Формами выражения инструментальной синтаксемы являются творительный падеж и ряд предложно-падежных именных форм. Локативная синтаксема при двухвалентных глагольных предикатах вербализована в форме родительного, творительного и предложного падежей с предлогами.

Комплексный анализ моделей предложений, сформированных двухвалентными глагольными предикатами, доказал эффективность использования теории валентности в связи с определением основных и второстепенных функций глагольных лексико-семантических групп и падежных форм имён существительных.

Ключевые слова: валентность, семантико-синтаксическая структура предложения, формально-грамматическая структура предложения, глагольный предикат, субъект, объект, интенция, лексико-семантическая группа, структурно-семантические типы предложений.

Gmyrya L.V. Semantic-syntactic structure of sentences with bivalent verb predicates.

– Manuscript.

Dissertation for a Candidate's Degree in Philological Science. Speciality 10.02.01– The Ukrainian Language – M.P. Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2008.

In dissertation is specified the concept of predicate valency in an aspect of its bivalent realization in semantic-syntactic structure of the sentence; is distinguished and defined lexico-semantic groups of bivalent verb predicates in modern literary Ukrainian language; is described semantics of bivalent verb predicates relative to their interior intention; is setting cases of noun components (object, addressee, instrument, locative); is defined possibilities of changing bivalent verbs into absolutely or trivalent verbs; is described the main types of minimum sentence structures with bivalent verb predicates.

Key words: valency, semantic-syntactic structure of the sentence, formal-syntactic structure of the sentence, predicate, subject, object, intention, lexico-semantic group, structure-semantic types of sentences.